

УДК 340.12:342.15

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СУВЕРЕНІТЕТУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Джураєва О.О., к. ю. н.,
доцент кафедри теорії держави і права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню суверенітету сучасної держави із урахуванням його видів та особливостей розвитку під впливом деяких процесів, що відображаються на його зовнішньому та внутрішньому змісті.

Ключові слова: сучасна держава, суверенітет, державний суверенітет, народний суверенітет, національний суверенітет, глобалізаційні процеси.

Статья посвящена теоретико-правовому исследованию суверенитета современного государства с учетом его видов и особенностей развития под воздействием некоторых процессов, которые отражаются на его внешнем и внутреннем содержании.

Ключевые слова: современное государство, суверенитет, государственный суверенитет, народный суверенитет, национальный суверенитет, глобализационные процессы.

Dzhuraieva O.O. THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF SOVEREIGNTY OF MODERN STATE

The article is sanctified to theoretical study of legal sovereignty of modern state in view of his species and features of development under influence of some processes, which is reflected in its external and internal content.

Key words: modern state, sovereignty, state sovereignty, national sovereignty, national sovereignty, globalization processes.

Постановка проблеми. Вперше в історії політико-правової думки поняття суверенітету сформулював і обґрунтував видатний французький юрист – Жан Боден. Ця ідея пройшла тривалий і глибокий розвиток. Хоча сьогодні висловлюються думки про втрату нею значення та ослаблення суверенітету в епоху глобалізації, роль суверенітету держави залишається важливою. Значення ідеї суверенітету, особливо для тих країн, державність яких усталилася відносно недавно, важко переоцінити. Зокрема для України першим кроком на шляху утвердження власного самостійного існування як держави стала Декларація про державний суверенітет України 1990 р.

Ступінь розробленості проблеми. Основною для написання статті стали наукові праці відомих українських і російських вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням сутності, видів та нового бачення цієї категорії. Серед них: Ю. Барабаш, М. Козюбра, І. Кресіна, І. Куян, О. Петришина, О. Селіванов, О. Скрипнюк, Ю. Тодика, В. Шаповал та інші.

Метою статті є дослідження сутності суверенітету, специфіки впливу процесів глобалізації на державний суверенітет, а також з'ясування змісту обмеження суверенітету сучасних держав.

Виклад основного матеріалу. Категорія суверенітету в науці права не єдина: розрізняють споріднені, проте окремі поняття «суверенітет держави», «суверенітет народу» і «суверенітет нації». Незважаючи на тривалий час існування цих категорій, співвідношення між ними час від часу стає предметом дискусії [1, с. 352].

Ж. Боден заклав початок дискусій про абсолютність та обмеження суверенітету, вперше сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як суттєвої ознаки держави,

що проявляється в абсолютності й постійності влади держави. У розумінні мислителя абсолютність влади держави має місце тоді, коли суверенна влада не знає обмежень для прояву своєї могутності і зумовлена непов'язаністю правителя ніякими законами у владарюванні над громадянами і підданими» [2, с. 159]. Проте при всій абсолютності влади володаря держави Ж. Боден ставить вище нього Бога і закони природи, і робить виняток щодо законів, які тісно пов'язані з самим суверенітетом, – законів, що встановлюють владу: про наслідування престолу і відчуження державного майна. Так само і Т. Гоббс, ототожнюючи суверенітет із владою властителя, влада якого немає жодних правових меж, вважав, що суверенітет – це вища і абсолютна влада, владарювання над особами і майном підданих. Ця влада ні від кого не залежить і стоїть вище будь-яких людських законів, не підпорядкована їм, оскільки закони видаються і змінюються нею самою.

Як і Т. Гоббс, Б. Спіноза ототожнював державу з особою властителя і бачив державну владу абсолютною і неподільною, без будь-яких обмежень перенесену на правителя і не пов'язану ніякими законами. У його розумінні ця верховна влада є вищим природним правом на все [3, с. 317]. А межі влади визначаються самою природою права і могутністю держави, розумною необхідністю.

Ж.-Ж. Руссо переносить практично безмежну владу абсолютного князя на народну волю, яка у нього обмежена лише рамками суспільного договору, статті якого «визначені самою природою так, що будь-яка зміна позбавила б їх дійовості і користі» [4, с. 205]. Це вчення можна вважати останнім у Західній Європі завершенням теорій, що ототожнюють суверенітет із абсолютною владою монарха або народу. Такий абсолютний суверенітет

зрозумілий з огляду на те, що в деспотичному суспільстві воля монарха (народу) має силу закону і діє замість закону.

Державний суверенітет розглядається, як невід'ємна характеристика держави – суспільно-політичного утворення, покликаного здійснювати «управління справами суспільства для забезпечення його інтересів на основі права» [5, с. 163]. Як зазначає В. Шаповал: «Державний суверенітет – це визначальна і невід'ємна якість відповідної влади, яка засвідчує верховенство держави в межах власної території та її незалежність у відносинах з іншими державами» [6, с. 122]. У внутрішньому сенсі державний суверенітет виступає джерелом юридичної сили законів держави порівняно з актами, прийнятими органами з меншою територіальною юрисдикцією (зокрема, органами місцевого самоврядування) та її виключним правом на примус. У зовнішньому сенсі суверенітет держави забезпечує її універсальну правосуб'єктність у міжнародному праві.

Водночас питання про суверенітет народу, як засвідчують сучасні дослідження, далеко не до кінця розв'язане. Слід уточнити співвідношення трьох споріднених понять та позначуваних ними явищ – народного суверенітету, державного суверенітету та національного суверенітету – які передбачають різних носіїв суверенітету – народ, державу і націю відповідно. Не претендуючи на остаточне розв'язання цієї фундаментальної проблеми, розглянемо основні підходи, запропоновані у літературі, та на їх основі запропонуємо певне розуміння цієї проблеми.

В аспекті зіставлення суверенітету держави і суверенітету народу важливо підкреслити тісний зв'язок між поняттями держави та народу, який її утворив. Як зазначають С. Іусарев та О. Тихомиров, значна частина українських учених орієнтуються на розуміння держави як особливої організації суспільства... [7, с. 225].

Розглядаючи співвідношення суверенітету народу і суверенітету держави, науковці акцентують вторинний характер другого явища порівняно з першим [5, с. 176]. Відмінність між ними полягає в тому, що поняття державного суверенітету слугує характеристикою влади держави, тоді як народний суверенітет визначає носія влади [6, с. 124]. Оскільки демократична держава завдячує своїм суверенітетом народом як первинному носієві суверенітету, тим самим державний суверенітет у його внутрішньому сенсі начебто втрачає свою «суверенну» властивість («первинність» і «верховенство»). На цій підставі деякі автори ототожнюють народний і державний суверенітет [8, с. 7].

Спосіб реалізації влади народу (народного суверенітету) «у сучасному суспільстві набуває форми державності» [1, с. 297]. Суверенітет народу, насамперед, знаходить свій вияв у тому, що народ створює та уконституїює державу, надає повноважень органам держави, які становлять державний механізм, регулярно формує склад представницьких органів держави. З моменту утворення держави суверенним народом цієї ж риси – суве-

ренності, набуває і держава, як його (народу) публічно-владна організація [9, с. 14-16].

Суверенітет є неподільним: не можна передавати будь-кому частину суверенітету. В єдиній державі відсутні декілька рівнів суверенної державної влади.

Народ не можна ототожнювати з нацією через абстрактність останньої, але і не можна протиставляти їх одна одній. Адже ці категорії мають тенденції до зближення, і в ідеалі повинні збігатися. Національність у більшості визначає належність особи до історично сформованої етносоціальної групи людей, що характеризується наявністю спільної мови, культури, традицій, психології, етнічної самосвідомості. Саме ці фактори спонукають розвиток та зміцнення ідеї національно-культурної автономії. Загалом нація – це спільність людей, що історично склалася та об'єднана певною територією, і підкоряється єдиним законам, тобто державі. Саме таке формальне визначення привітніє поняття «нація» та «народ». Єдине уявлення про націю та народ дозволяє обґрунтувати сучасне розуміння права націй на самовизначення. Мова при цьому не йде про право на відмежування представників тієї чи іншої нації, навіть тих, які історично проживають на певній території, а йдеться про право нації, тобто народу, визначати свою долю, державний устрій, законодавство, незалежно від національності. Тобто, принцип самовизначення народів «не повинен тлумачитись як санкціонуючі чи заохочуючі дії, що призводять до порушення територіальної цілісності та політичної єдності суверенної держави, яка дотримується принципу рівноправності і самовизначення народів».

Тобто існує інша точка зору, на думку Н. Заяць, суверенітет держави – політико-правове відображення суверенітету народу, оскільки це є «верховенство народу», тобто його суверенітет, як не реалізована через державу воля останнього. Згідно з Конституцією України носієм суверенітету є народ. Відповідно до цього відсутні підстави для розмежування понять «державний» та «народний» суверенітет. У зв'язку з цим «верховенство народу», тобто суверенітет останнього, є реалізована державою його воля на основі й у межах конституції держави. Суверенітет народу чи нації – це те саме, що і суверенітет держави. І, навпаки, державний суверенітет – те саме, що і суверенітет всього народу, який належить державі і складає державу. Такий погляд активно пропагувався, як симбіоз державного та народного суверенітету, ліберально-демократичною концепцією і думкою радянського державознавства. Різниця полягала лише у системі доказів. За радянських часів за основу брався класовий підхід, і таким чином аргументувався народний характер влади. Але вони схожі у головному: влада належить народу, а здійснюється державою. Різниця полягає у тому, що радянське державознавство ґрунтувалось на соціально-класовому підході (якщо держава народна, то вона априорі адекватно виражає інтереси народу в цілому). А західне державознавство акцентує увагу на юридичному боці функціонування демокра-

тичних інститутів (народ має право лише обирати народних представників і, в окремих випадках, має право на участь у формах безпосередньої демократії) [10, с. 18].

Що стосується обмеження державного суверенітету, то слід навести думку А. Кузнецова, який зазначав, що існує такий феномен, як «фінансіалізація» глобального економічного простору, який пов'язаний із переосмисленням меж національного суверенітету. Єдиним виходом із ситуації, що склалася, для суверенних держав, включаючи Україну та Росію, є дефінансіалізація економічних процесів, тобто створення бар'єрів для діяльності міжнародних інституціональних інвесторів на внутрішньому ринку шляхом введення обмежень на міжнародний рух капіталу, дедоларизація, перехід до розрахунків по зовнішній торгівлі у валютах основних торгових партнерів, а також активізація планів по переходу на регіональну розрахункову грошову одиницю, яка не буде прив'язана до долара США, або інших резервних валют [11, с. 36].

У дискусії про глобалізацію намітилися дві протилежні позиції. Одна група дослідників стверджує, що глобалізація послаблює національну державу, яка зазнала катастрофічного провалу. XX століття ілюструє неспроможність держав організувати світ [12, с. 176]. Дослідники дедалі активніше дискутують про «відсутність держави», «кінець національної держави», що ліквідується в результаті розвитку регіональних економік [12, с. 5]. У зв'язку з намаганням обґрунтувати теорію світової держави з'являються тези про «застарілість» державного суверенітету й про те, що він, «як неодмінна ознака держави, ... протистоїть суверенітету народу власної країни, народам усіх країн – світовій спільноті»; «суперечить пріоритету міжнародної спільноти й міжнародного права»; «заважає глобальним прогресивним процесам, узагалі інтеграції держав» [13], стає «обмеженим і скутим», відбуваються його розмивання, ерозія та дифузія [14, с. 80].

Друга група дослідників вважає, що глобалізація не послаблює державу, проте кидає їй виклик, змушує пристосовувати її політику до вимог глобальних ринків, змінюючи в такий спосіб рамки умови державної діяльності [12, с. 5], й, отже, – посилювати свою конкурентоспроможність і розвиватися.

У цій дискусії важливо оцінити ступінь і визначити характер впливів глобалізаційних процесів на національні держави, роль і значення державного суверенітету в процесі глобалізації.

Є різні уявлення про глобалізацію. Не вдаючись до аналізу численних визначень, зазначу, що дослідниками виявлено такі її основні риси, як «системність (відносно «упорядкована» охопленість глобалізацією різних сфер життя суспільства та соціальних верств), динамізм (глобалізація – це не статика, а динаміка (процес) і збірність (це не єдиний, одноразовий процес, що відбувається в окремій сфері, а сукупність багатьох процесів у різних сферах життя суспільства й держави)». Відповідно глобалізація – це системна, багатоаспектна, різнорівнева інтеграція дер-

жавно-правових, економіко-фінансових і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-політичних, матеріальних та інших цінностей, багатоманітних відносин [15, с. 12]. Цей процес характеризується зростанням ролі зовнішніх чинників (політичних, економічних, соціальних, культурних) у функціонуванні всіх країн-учасниць цього процесу, формуванням єдиного світового ринку та єдиних для всіх них юридичних умов. Глобальна економіка дедалі більше обмежує можливості держави в регулюванні економічних процесів, яка внаслідок цього змушена поступатися частиною своїх політичних ініціатив новим економічним суб'єктам, а останні можуть нав'язувати власну волю самим державам і впливати на інші міжнародні організації.

Глобалізація дає національній державі шанс на оновлення й економічне зростання завдяки припливу інвестицій, стимулюванню конкуренції тощо. Однак використання цього шансу значною мірою залежить від якості державної політики в цій сфері, створення правових засад для неї, ефективності її реалізації та захисту національних інтересів.

Кажучи про зовнішній аспект суверенітету, слід наголосити, що «будь-який суверенітет прагне до розширення своїх кордонів і може бути стриманий тільки іншими прилеглими до його меж та пропорційними йому суверенними силами». Держава не повинна забувати про свої геополітичні інтереси, адже країни-сусіди можуть проявляти мілітаризм та агресивність. Тому навіть в умовах глобалізації ніхто не скасовував законів геополітики.

Окрім негативної, суверенітет виконує й позитивну функцію. Під нею розуміють не тільки захисну, а й змістовну роль суверенітету [15, с. 96]. Суверенітет є засобом не лише захисту держави від будь-якого зовнішнього втручання, а й створення умов для нормального існування її та суспільства, для зміцнення їхньої стабільності й цілісності.

Реальним вираженням суверенітету, як однієї з найважливіших ознак держави, є наявність верховної державної влади, що має право на остаточне рішення в усіх життєво важливих питаннях державного значення. Це й забезпечує її верховенство щодо інших суб'єктів суспільних відносин усередині країни та незалежність і самостійність держави в міжнародних відносинах. У такій монополії остаточного рішення, що не підлягає перегляду, полягає сутність суверенітету. Держава не можлива без суверенітету саме як верховної влади. Якщо державна влада має якості верховної, вона спроможна контролювати транскордонні потоки товарів і капіталів, міграційні процеси, протистояти впливу міжнародних організацій на прийняття державозначущих рішень (коли це суперечить інтересам держави). «Якщо такого верховного носія немає, якщо остаточне рішення за державу приймає хтось інший, то це вже не держава, а провінція, область або щось інше, що входить у сферу суверенних владних відносин, як несамостійний член» [16, с. 540].

Нині одні держави використовують глобалізаційні процеси собі на користь, інші – на-

магаються перекласти на глобалізацію відповідальність за власну бездіяльність і помилки. Але не можна не враховувати, що в підсумку межі впливу глобальних чинників на розвинені країни визначаються їхніми інтересами, а на слабкі – ще й залежністю від інтересів високорозвинених країн, і спроможністю влади розв'язувати внутрішні проблеми.

За сучасних глобалізаційних процесів роль національної держави залишається важливою, проте це не зменшує до неї вимог щодо пошуку нових рішень і моделей функціонування. З метою ефективного реагування на зміни у світі сучасні демократичні режими використовують три основні інструменти. У внутрішній політиці – корпоративізм і націоналізм, а в зовнішній – міжнародне управління [12, с. 88].

На тлі глобалізаційних процесів відбувається обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Отже, постає проблема співвідношення обсягів регулювання міжнародного й національного права, а точніше, співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав. Її розв'язання не може бути поставлене в залежність від звуження державного суверенітету або обмеження участі держави в міжнародних відносинах чи встановлення верховенства, контролю суб'єктів міжнародного права над суверенними державами.

Обмеження суверенітету держави на її території, втручання у визначення державою її внутрішнього й зовнішнього статусу через міжнародне право та не з її волі є неприпустимими й неможливими в принципі. Взаємні відносини між державами регулюються договорами та угодами, які самі по собі жодної влади однієї держави над іншою встановлювати не можуть. Відносини, що виникають та розвиваються як договірні, не можуть бути владними відносинами. Трансформація договірних відносин у владні можлива тільки на добровільних засадах, але це вже тема відмови держави від свого суверенітету, що виходить за межі взаємозв'язку суверенітету та міжнародного права. Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі «суверенітету взаємозалежності» сучасних держав у «суверенітет взаємодії» задля розв'язання глобальних проблем [17, с. 18].

Висновки. Підсумовуючи, слід відмітити, що глобалізація – це потужна програма світового устрою, в яку втягнуті величезні фінансові та інтелектуальні ресурси, й ухилитися від якої Україна не може. Проте захищати

свою державність може й повинна. А це потребує від влади конструктивних дій. Україна переживає досить складний період. За час, що минув після проголошення незалежності, так і не вдалося подолати кризу в економіці. В останні роки додалася ще й нестабільність у внутрішньополітичній сфері. Глобалізаційні проблеми тільки почали зачіпати нашу державу, але шляхи розвитку суверенної сучасної України треба шукати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Влада в Україні: шляхи до ефективності. Всеукраїнський форум учених-правознавців / Ред. рада: О.Д. Святоцький (голова) та ін. – К. : Право України; ІнЮре, 2010. – 688 с.
2. Боден Жан. Шість книг о государстве // История вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / уклад., заг. ред. проф., д-ра істор. наук Г.Г. Демиденка. – 3-є вид, допов. і змін. – Х., 2005. – 912 с.
3. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / пер. с лат. М. Лопаткина / Б. Спиноза. – Мн., 1998. – 528 с.
4. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Жан-Жак Руссо // История политических и правовых учений: хрестоматія / под ред. О.Э. Лейста. – М., 2000. – 512 с.
5. Тихомиров Ю.А. Современное публичное право: [монографический учебник] / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – 448 с.
6. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм / В.М. Шаповал. – К.: Юрид. фірма «Салком», Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
7. Гусарев С.Д. Державорозуміння і державознавство: діяльнісний та компаративний контексти / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна. Збірник наукових статей / Гол. ред А. Мелешевич. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 221-232.
8. Конев Ф.Ф. Суверенітет: народний или національний? / Ф.Ф. Конев // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 6. – С. 5-7.
9. Ключковський Ю.Б. Суверенітет: держави, нації чи народу? / Ю.Б. Ключковський // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 14-22.
10. Заяць Н.В. Суверенітет: трансформація змісту / Н.В. Заяць // Право України. – 2008. – № 2. – С. 17-21.
11. Кузнецов А.В. Финансовая глобализация и национальный суверенитет / А.В. Кузнецов // США. Канада: экономика, политика, культура: Ежемесячный научный и общественно-политический журнал. – 2012. – № 2. – С. 22-37.
12. Национальное государство в условиях глобализации // Государственная служба за рубежом. Реферативный бюллетень. – № 3 (53). – М.: Издательство РАГС, 2004. – 185 с.
13. Явич Л.С. О философии права на XXI век / Л.С. Явич // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 4-33.
14. Пастухова Н.Б. О многообразии подходов к трактовке и пониманию суверенитета / Н.Б. Пастухова // Государство и право. – 2007. – № 12. – С. 80-84.
15. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2008. – 400 с.
16. Алексеев Н.Н. Современное состояние науки о государстве и ее ближайшие задачи / Н.Н. Алексеев. Русский народ и государство. – М.: Аграф, 1998.
17. Куян І.А. Чи послабляє глобалізація суверенітет національних держав / І.А. Куян // Віче. – 2009. – № 12. – С. 15-18.